

The Most Important Theoretical Strategies of Resistive Economy Based on the Teachings of the Qur'an

Mohammad Sadegh Yousefi Moghadam¹

Received: 23/10/2020

Accepted: 30/11/2020

Abstract

The theory of resistive economy has been proposed by the Supreme Leader of Iran for strengthening the infrastructure of the national economy in line with the independence and comprehensive growth and security of the country against catastrophes, natural disasters, sanctions and threats of enemies, so that the Islamic society, in addition to confronting the hostile economic actions of the domination system, will feel safe and honored in meeting its needs, economic development and ensuring its welfare. The present paper seeks to answer the question "can theoretical strategies of resistive economy be deduced from the teachings of the Qur'an and hadiths". In this paper, the most important influential components of the theoretical strategies of resistive economy, which are the belief in the comprehensiveness of religion, the existence of the enemy and the need to confront it, justice, sense of responsibility, self-confidence and human resources, have been examined through analytical and citation methods.

Keywords

Resistive economy, theoretical strategies, comprehensiveness of religion, justice, sense of responsibility.

1. Associate Professor, Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran. yousefimoqaddam@isca.ac.ir

* Yusefi Moghadam, M. S. (2020). The Most Important Theoretical Strategies of Resistive Economy Based on the Teachings of the Qur'an, *Journal of Qur'anic Sciences Studies*, 2(5), pp. 65-87.

Doi: 10.22081/jqss.2021.59293.1088

مهم‌ترین راهبردهای نظری اقتصاد مقاومتی بر اساس آموزه‌های قرآن

محمدصادق یوسفی مقدم^۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۹/۱۰

تاریخ دریافت: ۹۹/۸/۲

چکیده

نظریه اقتصاد مقاومتی برای استحکام زیربناهای اقتصاد ملی در راستای استقلال و رشد همه‌جانبه و مصونیت کشور در برابر بلایا، حوادث طبیعی، تحریم‌ها و تهدیدهای دشمنان، از سوی مقام معظم رهبری ارائه شده است تا جامعه اسلامی افزون بر مقابله با اقدامات خصمانه اقتصادی نظام سلطه، در تأمین نیازها، توسعه اقتصادی و تأمین رفاه خود، احساس امنیت و عزت‌مداری کند. مقاله حاضر در مقام پاسخگویی به این سؤال است که آیا می‌توان از آموزه‌های قرآن و روایات، راهبردهای نظری اقتصاد مقاومتی را استنباط کرد. در این نوشتار مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار راهبردهای نظری اقتصاد مقاومتی که عبارت‌اند از اعتقاد به جامعیت دین، وجود دشمن و لزوم مقابله با آن، عدالت، احساس مسئولیت، اعتماد به نفس و منابع انسانی، با روش تحلیلی و استنادی بررسی شده‌اند.

کلیدواژه‌ها

اقتصاد مقاومتی، راهبردهای نظری، جامعیت دین، عدالت، احساس مسئولیت.

yousefimoqaddam@isca.ac.ir

۱. دانشیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

* یوسفی مقدم، محمدصادق. (۱۳۹۹). مهم‌ترین راهبردهای نظری اقتصاد مقاومتی براساس آموزه‌های قرآن.

فصلنامه علمی - تخصصی مطالعات علوم قرآن، ۲(۵)، صص ۶۵-۸۷. Doi: 10.22081/jqss.2021.59293.1088

مقدمه

شایسته است جامعه توحیدی از آسایش، آرامش و زندگی آبرومندانانه برخوردار باشد (سبأ، ۱۵) و در سایه ایمان، با الهام از آموزه‌های دینی و تقوا و بهره‌گیری از منابع انسانی و امکانات داخلی، به استقلال همه‌جانبه دست یابد و با رسیدن به خودکفایی اقتصادی توان ایستادگی در برابر حوادث ناگوار و تحریم‌های دشمنان را داشته باشد و راه‌های توسعه و پیشرفت اقتصادی را تا رسیدن به تمدن نوین اسلامی طی کند.

کشور ایران پس از انقلاب اسلامی با طرح راهبرد «نه شرقی نه غربی، جمهوری اسلامی» دارای جهان‌بینی خاص و راهبردهای نظری و عملی مستقل در حوزه اقتصادی و تصمیم‌گیری‌های داخلی و بین‌المللی است. چنین نگرشی با منافع نظام سلطه و استعمار بین‌المللی در تضاد است؛ زیرا آنان برای جهان به‌ویژه غرب آسیا راهبرد خاصی همسو با منافع خود تعریف کرده‌اند. بر این اساس، نظام سلطه از آغاز پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون از هرگونه عمل ضد انسانی علیه نظام نوپای اسلامی دریغ نورزیده است، مانند ترور شخصیت‌ها و نیروهای وفادار به انقلاب، تحمیل جنگ و حمایت همه‌جانبه از متجاوزان و مزدوران داخلی آنان، حمله به هواپیمای مسافربری، کودتا، تهدیدها و تحریم‌های مختلف؛ بنابراین ضرورت دارد در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها در حوزه‌های مختلف از جمله حوزه اقتصادی به گونه‌ای عمل شود که کشور در برابر تکانه‌ها، حوادث ناگوار، توطئه‌ها، تحریم‌ها و تهدیدات دشمن مصون باشد؛ از این رو رهبر معظم انقلاب نظریه «اقتصاد مقاومتی» را در جهت حفظ استقلال، عزت‌مداری، تأثیرناپذیری از سیاست‌های قدرت‌های بزرگ و با انگیزه اهتمام به فراهم شدن بسترهای استحکام پایه‌های نظام اقتصادی کشور، ارائه و تبیین کرده است تا در برابر اقدامات و آسیب‌های مخرب اقتصادی دشمنان و نیز در برابر بلایای طبیعی و حوادث ناگوار، مصونیت یابد.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. راهبرد

واژه «راهبرد» در لغت به معنای استراتژی، فن یا عمل به کارگیری منابع و برنامه‌های

سازمان یافته در راستای دستیابی به هدف مشخص است (انوری، ۱۳۸۱، ج ۴، ص ۳۵۶۹؛ صدیقی، افشار و حکمی، ۱۳۸۱، ص ۶۵۶) و در اصطلاح، جامع ترین معنای آن، عبارت است از: علم یا فن توسعه و به کارگیری قدرت های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی ملت به منظور تأمین حداکثر حمایت از سیاست های ملی و افزایش احتمالات و نتایج مطلوب برای پیروزی و کاهش احتمال شکست (آقابخشی و افشاری راد، ۱۳۷۶، ص ۴۱۴).

با توجه به ارتباط معنای لغوی و اصطلاحی راهبرد می توان راهبرد را این گونه بیان کرد: راهبرد، برنامه ریزی و سیاست مدیریت منابع ملی اعم از اقتصادی، سیاسی، نظامی و بهترین امکانات برای دستیابی به حداکثر منافع ملی و رسیدن به اهداف اساسی است (گروه واژه گزینی، ۱۳۸۳، ص ۶۳).

۲-۱. اقتصاد

واژه «اقتصاد» در لغت به معنای میانه روی، (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۵۰۵)، حدوسط اسراف و تنگ گرفتن (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۵۵) و پایداری در مسیر است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۶۷۳). مشتقات ریشه «قصد» در قرآن در معنای لغوی آن به کار رفته اند.

با توجه به ارتباط علم اقتصاد با دانش های متعددی و سرعت تحول اقتصاد، ارائه تعریفی دقیق که بیانگر همه مسائل آن علم باشد و سرعت تحولات آن اقتصاد را پوشش دهد، دشوار به نظر می رسد (دادگر و رحمانی، ۱۳۸۰، ص ۳۴). با این حال، تعریف هایی از علم اقتصاد صورت گرفته است مانند: علم اقتصاد عبارت است از مطالعه چگونگی استفاده مردم و جامعه از منابع کمیاب با مصارف متفاوت به منظور تولید کالاهای گوناگون و توزیع آنها در میان افراد و گروه های مختلف جامعه برای مصرف حال یا آینده است (مریدی و نوروزی، ۱۳۷۳، ص ۶۹؛ ساموئلسن، ۱۳۷۳، ص ۳۴). تعریف دیگر این است که، علم اقتصاد دانشی است که منابع تولید را شناسایی می کند و رفتارهای بشر را به منظور کشف راه های توزیع عادلانه ثروت ها و درآمدها ارائه می دهد (میرمعزی، ۱۳۹۰، صص ۲۳-۲۴).

۳-۱. مقاومت

مقاومت از ریشه «قوم» مصدر باب مفاعله است که در قرآن به کار نرفته، ولی مشتقات آن در قرآن به کار رفته است. اهل لغت برای ماده اصلی و مشتقات آن، مداومت بر ایستادگی، پایداری، التزام به پیمودن مسیر حق بدون انحراف و بازگشت را ذکر کرده‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۶۹۲؛ فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۵۲۱). مفسران از آیاتی مانند آیه ۵۵ سوره مائده تداوم بر خواندن نماز (فخرالدین رازی ۱۴۲۰ق، ج ۱۲، ص ۳۸۲؛ ابن عاشور، بی تا، ج ۵، ص ۱۳۸) و از آیه ۱۱۲ سوره هود استواری و ثبات در دین (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۱، ص ۴۸)، استمرار در حق و به دور از هرگونه انحراف را برداشت کرده‌اند (طوسی، بی تا، ج ۶، ص ۷؛ زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۳۲).

۴-۱. اقتصاد مقاومتی

با توجه به ابتکار طرح اقتصاد مقاومتی از سوی مقام معظم رهبری، شایسته است سخنان ایشان درباره اقتصاد مقاومتی بیان گردد تا با نگاه به آنها تعریف درستی از آن ارائه شود. از سخنان مقام معظم رهبری درباره اقتصاد مقاومتی چند ویژگی برای اقتصاد مقاومتی برداشت می‌شود: ۱. اقتصاد مقاومتی از لحاظ ساختار ظاهری، بومی و علمی و برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی، متناسب با وضعیت امروز فردای ماست (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰)؛ ۲. اقتصاد مقاومتی از لحاظ ساختار درونی، مقاوم (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۲/۰۷)، انعطاف پذیر، فرصت ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو، برون‌گرا (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۱/۰۴) و متناسب با منابع انسانی، طبیعی، جغرافیایی و زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری است (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱)؛ ۳. اقتصاد مقاومتی از لحاظ ساختار مدیریتی، تدبیر بلندمدت برای اقتصاد کشور (برای دوران تحریم و غیر آن) و قابل انطباق با شرایط گوناگون آن، مردم‌بنیاد، دانش‌بنیان، با رویکرد جهادی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰)؛ ۴. اقتصاد مقاومتی از لحاظ ساختار اهدافی، تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی، تأمین‌کننده اهداف نظام جمهوری اسلامی در مسائل اقتصادی (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۱/۳۰)، بهترین برطرف‌کننده مشکلات آن (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱) عدالت‌محور و شکوفاساز و

توان بخش در برابر حربه‌ها و دارای کمترین آسیب‌ها و اختلالات در فشارهای دشمنان است (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۵/۲۱).

بنابر آنچه گذشت اقتصاد مقاومتی چنین تعریف می‌شود: اقتصاد مقاومتی دارای الگوی بومی و دانش‌بنیان، برآمده از فرهنگ انقلابی، اسلامی و قابلیت اجرا با تدبیری بلندمدت و متناسب با ظرفیت‌های همیشگی است که با رویکرد جهادی، مردم‌بنیاد، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا است و شاخص‌های اقتصادی را بهبود و اهداف اقتصادی کشور و عدالت را با ساختاری مدبرانه و مقاوم در شرایط گوناگون داخلی و خارجی، با کمترین آسیب‌ها و اختلالات تامین می‌کند.

۲. راهبردهای نظری

۲-۱. اعتقاد به جامعیت دین

انسان موجودی فراتر از ماده و دارای زندگی جاوید است که هرگونه اندیشه و نوع رفتار اجتماعی و سیاسی او به‌طور مستقیم در سعادت و خوشبختی یا شقاوت و بدفرجامی او تأثیرگذار است (مصباح یزدی، ۱۳۸۰، ج ۱، صص ۴۶-۵۰). اسلام برای بشر نقشه کاملی از زندگی را عرضه می‌کند و این طرز تفکر همیشه در تطبیق و تفریع در خور رشد و تکامل است (قطب، ۱۳۹۲، ص ۳۴۲). پذیرفتنی نیست دینی که به مسال فردی و اجتماعی انسان، سعادت و هدایت جامعه اهتمام می‌ورزد، درباره چگونگی اداره جامعه، مسال اقتصادی در عرصه تولید، توزیع و مصرف و عدالت اقتصادی دیدگاهی نداشته باشد.

شریعت پیامبر خاتم، کامل‌ترین و جامع‌ترین شریعت است؛ زیرا دربردارنده کمالات شرایع گذشته است و برخوردار از آنچه بشر در طول زندگی به آن نیاز دارد (یوسفی‌مقدم، ۱۳۹۰، ص ۱۶۹). همان‌طوری که علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۹ سوره اسراء (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ) وجه اقومیت قرآن را در مقایسه با ادیان دیگر و شرایع الهی پیشین، این‌گونه تشریح می‌کند: قرآن از آن جهت نسبت به دیگر ادیان آسمانی اقوم است که آنها به بعضی از نیازهای پیروانشان پاسخ گفته‌اند و امور دیگری را که خیر بشر در آنهاست، واگذاشته‌اند یا اگر برخی نیازها را پاسخ گفته‌اند که مطابق با میل و خواسته

آنها است و درمقابل، بخش زیادی از نیازهای آنان را که صلاح و خیرشان در آن است، برآورده نمی‌کنند؛ درحالی که اسلام و قرآن به زندگی انسان و همه امور مهم دنیا و آخرت او توجه و قیام کرده است؛ پس قرآن انسان را به دین حنیفی هدایت می‌کند که نسبت به دیگر ادیان در این جهت اقوم و استوارتر است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۳، ص ۴۷) و هیچ شأنی از شئون انسان را واگذار نکرده است و نوع انسان را در همه احوالش محکوم به احکام خود می‌داند و این امر اختصاص به انسان‌های خاص و زمان‌های خاصی ندارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۵، ص ۲۷۱).

براین اساس اعتقاد به جامعیت دین در اقتصاد از راهبردهای نظری، کلیدی است و چنین باوری افزون بر آنکه سبب تحقق اقتصاد مقاومتی متناسب با منزلت جامعه ایمانی خواهد شد، نگاه جامعه ایمانی را به آموزه‌های قرآن در الهام گرفتن از آن، نسبت به تأمین نیازهای اقتصادی و بر طرف کردن مشکلات آن بدون گرایش به افکار اقتصادی شرق (سوسیالیسم) و غرب (کاپیتالیسم)، نقش سازنده‌ای ایفا می‌کند (انعام، ۸۲).

۲-۲. اعتقاد به عدالت

یکی از اصول دین، اعتقاد به عدل الهی است. براساس آموزه‌های قرآن و سنت، خداوند مخلوقات را براساس حق و عدل آفریده و به پا داشته است و به هر یک از انسان‌ها متناسب با خوبی و بدی کارهایشان پاداش و کیفر عادلانه خواهد داد: «وَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِيُجْزِيَ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ؛ و خدا آسمان‌ها و زمین را به راستی و درستی آفرید [تا نشانه‌های قدرت و خدایی او آشکار شود] و تا هر کسی بدانچه کرده است، پاداش یابد و به آنان ستم نمی‌شود» (جاثیه، ۲۲) (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸، صص ۱۷۱-۱۷۲). در حدیث نبوی است که می‌فرماید: «بالعدل قامت السموات و الارض؛ با عدل آسمان‌ها و زمین برپا است» (فیض کاشانی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۱۰۷). جامعه انسانی نیز که گوشه کوچکی از این جهان پهناور است، نمی‌تواند از این قانون جهان‌شمول برکنار باشد و بدون عدالت به حیات سالم خود ادامه دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۳۶۷).

از قرآن فهمیده می‌شود خداوند ایجاد عدالت را از برنامه‌ها و رسالت‌های اصلی تمام پیامبران الهی برشمرده است: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ؛ هر آینه پیامبرانمان را با حجت‌های روشن و هویدا فرستادیم و با ایشان کتاب - که وسیله تمییز حق از باطل است - و ترازو فرو فرستادیم تا مردم به داد و انصاف برخیزند» (حدید، ۲۵) و در آیاتی مانند «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ...» (نحل، ۹۰) «أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ» (شوری، ۱۵) و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ؛ ای اهل ایمان! [همواره در همه امور زندگی] قیام کننده به عدل و گواهی‌دهنده برای خدا باشید» (نساء، ۱۳۵) به اجرای عدالت سفارش کرده و از مؤمنان اقامه عدالت خواسته شده است و قرآن آن را نشانه حرکت جامعه در صراط مستقیم معرفی کرده است: «هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ؛ آیا او با کسی که به عدل و داد فرمان می‌دهد و بر راه راست است، برابر است؟» (نحل، ۷۶). اسلام اختلاف طبقاتی بین مردم را ناپسند می‌داند، به گونه‌ای که عده‌ای در سطح عیاشی و برخورداری باشند و دسته‌ای در نهایت تنگ‌دستی و محرومیت، گرسنگی و برهنگی به سر برند (قطب، ۱۳۹۲ق، ص ۲۰۲). در روایات آمده است حاکمیت همه‌جانبه عدالت، موجب قوام جامعه و مطلوبیت سطح زندگی توده مردم می‌شود. امام صادق علیه السلام فرمود: «ان الناس يستغنون اذا عدل بينهم؛ هنگامی که بین مردم عدالت برقرار شود، آنان بی‌نیاز می‌شوند» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۵۶۸) رفاه اجتماعی و اقتصادی همگان، زمینه‌ساز بالندگی و شکوفایی استعدادها است. حضرت علی علیه السلام فرمود: «بالعدل تتضاعف البركات؛ با عدالت است که برکات چندین برابر می‌شود» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۶، صص ۳۳۲)؛ بنابراین لازمه تحقق اقتصاد مقاومتی باور راسخ و عمیق کارگزاران حکومت و فعالان اقتصادی به عدالت و مبارزه با فساد است. با وجود چنین باوری، انگیزه جدی در عرصه اقتصادی برای تحقق اقتصاد مقاومتی فراهم می‌شود. نیز اعتقاد به عدالت اقتصادی و اجتماعی و باور به پیامدهای مثبت آن می‌تواند در صیانت از خیانت‌های اقتصادی تاثیرگذار باشد و ارتقای کمی و کیفی کارها را در حوزه‌های اقتصادی برای تحقق اقتصاد مقاومتی جهت امنیت اقتصادی کشور فراهم سازد. چنانچه افرادی منفعت‌طلبی که به عدالت

معتقد نیستند، بر مسندهای اقتصادی کشور قرار گیرند، فرصت برای کشمکش گروه‌های مختلف بر سر مالکیت‌ها فراهم شود و پیوندهای اجتماعی به پیوند میان آکل و مأکول (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴۰۶) و حاکمان طاغوتی و مردمی مظلوم تبدیل خواهد شد. امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ! مَصِيبَتِكُمُ الطَّوَاغِيتُ مِنْ أَهْلِ الرِّغْبَةِ فِي الدُّنْيَا؛ أَي مَرْدَمِ مَصِيبَتِ شِمَا، طَاغُوتِ هَائِي هَسْتَنْدِ كِه مِيلِ شَدِيدِ بِه دُنْيَا دَارَنْدِ» (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۲۰۰). در این صورت، دغدغه‌ای برای اقتصاد کشور و اقتصاد مقاومتی وجود نخواهد داشت.

۲-۳. احساس مسئولیت

انقلاب اسلامی اندیشه و رویکردی نو در برابر نظام‌های سلطه با اندیشه و رویکرد کاپیتالیستی و سوسیالیستی پدید آورد که در عرصه‌های اعتقادی و مدیریتی متفاوت از نظام‌های سلطه و در مقابل آنان است؛ از این رو در طول چهار دهه گذشته با تهاجم همه‌جانبه سیاسی، فرهنگی، نظامی و اقتصادی در جهت تضعیف نظام اسلامی و براندازی آن تلاش کردند. با توجه به جایگاه جهاد و شمول قلمرو آن بر همه عرصه‌هایی که مورد تهدید دشمن قرار می‌گیرد و اینکه در شرایط فعلی دشمن تهاجم همه‌جانبه خود را به مرزهای اقتصادی ایران اسلامی تقویت کرده است، وظیفه امت اسلامی افزون بر همدلی، همفکری و وفاق ملی، جهاد اقتصادی در راه خدا است «لَكِنَّ الرُّسُولَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ؛ اما پیامبر و کسانی که با او ایمان آوردند با مال‌ها و جان‌های خویش جهاد کردند و اینان‌اند که نیکی‌ها از آن ایشان است و ایشان‌اند رستگاران. خداوند برای ایشان بهشت‌ها آماده کرده است که از زیر [درختان] آنها جوی‌ها روان است. جاودانه در آنجا باشند. این است کامیابی بزرگ» (توبه، ۸۸-۸۹).

استاد مطهری درباره دفاع و قلمرو آن از منظر قرآن می‌نویسد: اگر قومی یا ملتی حیاتش از ناحیه دیگری در معرض خطر قرار گرفت، اینجا دفاع از حیات امری

مشروع است همچنین اگر ثروتش و مالکیتش مورد تهاجم قرار گرفت، باز او از نظر حقوق انسانی حق دارد که از حق خود دفاع کند.... جنگی که به عنوان دفاع باشد، نه تنها بد نیست، بسیار هم خوب است و جزو ضرورت‌های حیات بشر است. قرآن کریم هم به این مطلب تصریح می‌کند که «لَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» یا جای دیگر می‌فرماید: «لَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ...» (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۲، صص ۲۴۲ و ۲۴۵).

امام خمینی علیه السلام درباره احساس مسئولیت دولت و ملت در تأمین نیازهای اقتصادی کشور می‌گوید: وقتی این احساس پیدا شد در ملتی که من خودم باید هر چیز می‌خواهم تهیه کنم، دیگران به من نمی‌دهند، این احساس اگر پیدا شد، مغزها به راه می‌افتد و متخصص در هر رشته‌ای پیدا می‌شود... باید کوشش کنیم و اقتصاد خود را اداره نماییم. باید قیام کنیم و غافل نباشیم. باید همه قشرهای ملت، هر کس هر جوری که می‌تواند، تولید بکند (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۴، ص ۱۱۵). رهبر معظم انقلاب مسئولیت‌پذیری اقتصادی را نیازمند شناخت افراد مسئولیت‌پذیر، عزم جدی مسئولان و مدیران اصلی و فعالان مردمی (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۵/۰۸) موظف‌دانستن همه مسئولان و دلسوزان کشور (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱) و ناکامی دشمنان دانسته، می‌فرماید: «تا وقتی مسئولان به معنای حقیقی کلمه احساس مسئولیت می‌کنند، آمریکا و قدرت‌های دیگر نمی‌توانند علیه این ملت و نظام هیچ کاری انجام دهند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۷/۲۲). پیامبران و امامان معصوم خود به تولید، زراعت و دامداری می‌پرداختند؛ مثلاً حضرت آدم، ابراهیم و لوط کشاورز، نوح نجار، ادریس خیاط، شعیب و موسی چوپان و صالح تاجر بودند (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰۰، ص ۵۶). آنان سعی می‌کردند جامعه در تلاش اقتصادی و رشد و ارتقای تولید، احساس مسئولیت کند (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۳۹؛ کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، صص ۷۶-۷۹). آنان کار کردن را پاکیزه و بافضیلت‌ترین کارها، برترین عبادت و یاری کردن دین دانسته‌اند و پاداش آن را برتر از پاداش مجاهد راه خدا، عبور سریع از صراط، جلب رحمت خدا، محشور شدن با پیامبران، باز شدن درهای بهشت بیان کرده‌اند (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱۰۰، صص ۵ و ۹-۱۰؛ صدوق، ۱۴۰۶، ص ۶۷).

۲-۴. اعتماد به امدادهای الهی

نظام جمهوری اسلامی ایران مرکز حفاظت از کیان اسلام و مبارزه با نظام سلطه است؛ از این رو یاری رساندن به آن، یاری رساندن به خدا است و خداوند وعده داده است که یاری رسانان را در این جهاد مقدس یاری کند و ثابت قدم گرداند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يَثِّبْ أَقْدَامَكُمْ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر خدای را یاری کنید - با یاری کردن دینش - شما را یاری کند و گام‌های شما را استوار بدارد» (محمد، ۷). اعتماد به امداد الهی و استقامت عملی در راه توحید، سبب امداد و نصرت خداوند، به دور از ترس و اندوه می‌شود: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ؛ همانا کسانی که گفتند پروردگار ما خدای یکتا است و سپس [بر آن] استوار و پایدار ماندند، پس نه بیمی بر آنها است و نه اندوهگین شوند» (احقاف، ۱۳). بی تردید امدادهای خداوند که جلوه ربوبیت است، عامل اصلی موفقیت و پیروزی است. یکی از موارد امدادهای الهی در جنگ بدر رخ داد: «إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُتَرَلِّينَ * بَلَىٰ إِن تَضْبَعُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُواكُمْ مِنْ قَوْرِهِمْ هَذَا يُمِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ؛ آری، اگر شکیبایی (پایداری) ورزید و پرهیزگاری پیشه کنید و آنان (دشمنان) در این خشم و شتاب خویش بر شما بتازند، پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته نشاندار مدد می‌رساند و این (مدد فرشتگان) را خدا جز مژده‌ای برای شما نکرد و تا دل‌هایتان بدان آرام گیرد و یاری و پیروزی نیست مگر از نزد خدای توانای بی‌همتا و دانای استوارکار» (آل عمران، ۱۲۴-۱۲۵). بی تردید اگر مسلمانان در راه دین استقامت کنند، خداوند روزی و رفاه آنان را توسعه خواهد داد: «وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا؛ و [به من وحی شده که] اگر [آدمیان و پریان] بر راه راست پایداری کنند، هر آینه از آبی فراوان - کنایه از روزی فراوان - سیرابشان کنیم» (جن، ۱۶) و «وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ؛ و اگر مردم آبادی‌ها ایمان آورده و پرهیزگاری کرده بودند، هر آینه برکت‌ها (نیکی‌ها و نعمت‌ها) از آسمان و زمین بر آنان می‌گشادیم» (اعراف، ۹۶). البته آن رفاه نیز وسیله آزمایش می‌شود (احقاف، ۱۴).

رهبر معظم انقلاب، آیت‌الله خامنه‌ای درباره امداد الهی می‌گوید: «می‌دانیم که رضای الهی در پیشرفت این کشور و در سربلندی این ملت است. دنبال این داریم حرکت می‌کنیم، خدا هم کمک خواهد کرد... آیه شریفه قرآن می‌فرماید: «ان تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»؛ اگر شما نصرت خدا بکنید، یعنی نصرت دین خدا بکنید، دو نتیجه مترتب خواهد شد: اول «يَنْصُرْكُمْ»، خدا شمارا یاری می‌کند؛ دوم «وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» نمی‌گذارد شما مجبور به عقب‌نشینی بشوید و بدانید به توفیق الهی اهداف آمریکا و استکبار جهانی نسبت به ایران و جمهوری اسلامی و ملت ایران اهدافی است که دیر یا زود شکست خواهد خورد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۱/۲۸).

تلاش برای تحقق اقتصاد مقاومتی در راستای حفظ جایگاه و کرامتی است که خداوند برای انسان مقرر کرده و برای به‌دست آوردن آسایش و آرامش در زندگی، او را ترغیب کرده است (جمعه، ۱۰؛ اسراء، ۷۰ و ۷۱) و از هرگونه اقدامی برای تأمین نیاز با اتکا و وابستگی به ظالمان بازداشته است: «وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ؛ و به کسانی که ستم کردند مگر آید (به آنان پشت‌گرم شوید) که آن‌گاه آتش دوزخ به شما هم خواهد رسید» (هود، ۱۱۳). اقدام اساسی در چنین کار بزرگی، دشواری‌های گوناگونی به همراه دارد که اعتماد به تحقق وعده‌های الهی در پشتیبانی از جهاد و مقاومت بدون اضطراب و ترس از موانع مسیر، رسیدن به اهداف را میسر خواهد کرد. رهبر معظم انقلاب درباره اعتقاد و اعتماد به امداد الهی فرموده است: «خداوند به موسی عليه السلام فرمود ترسید که من با شما هستم و می‌شنوم و می‌بینم و پس از آن نیز موسی عليه السلام در پاسخ به قوم بنی‌اسرائیل که از دیدن لشکریان فرعون هراسان شده و می‌گفتند آنان ما را نابود خواهند کرد، گفت: هرگز! پروردگارم با من است و مرا هدایت خواهد کرد. ما نیز به تبعیت از حضرت موسی عليه السلام در پاسخ به آنها می‌گوییم هرگز این چنین نیست؛ زیرا خداوند همراه ما است و ما را هدایت خواهد کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۹/۰۳).

۲-۵. اعتماد به نفس و منابع انسانی

از راهبردهای تحقق اقتصاد مقاومتی اعتماد به نفس و تکیه بر منابع انسانی داخلی

است. اعتماد به نفس از اصول تربیتی و نیاز همیشگی انسان است. شهید مطهری می‌گوید: آیا شما می‌توانید بگویید اعتماد به نفس داشتن و اتکا به غیر نداشتن در قدیم‌الایام خوب بود، ولی حالا به کلی تغییر کرده، نقطه مقابلش خوب است (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۲۱، ص ۴۸۰). خداوند اهل ایمان را در رویارویی با دشمن به ثبات قدم و اعتماد به نفس، ترغیب کرده و آن را برنامه همیشگی آنان دانسته است، هرچند در این راه با ناگواری‌ها و سختی‌ها روبرو شوند: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ؛ و سستی مکنید و اندوهگین مباشید که شما برترید، اگر مؤمن باشید. اگر شما را زخمی رسد آن گروه (کافران) را نیز زخمی مانند آن رسید» (آل عمران، ۱۳۹-۱۴۰). در این زمان، اتکای به نفس و منابع داخلی در رویارویی با دشمن بیش از هر زمان دیگر ضرورت دارد.

خداوند از پیامبر اکرم و تک‌تک افراد جامعه اسلامی می‌خواهد شروع و پایان همه کارهایشان همراه با صداقت و دور از تقلب و نیرنگ باشد و با اتکای به خداوند از او برای خود قدرت و یاری بخواهند: «وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا؛ و بگو: پروردگارا، مرا در آردن راست و نیکو، و بیرون آر بیرون آوردنی راست و نیکو، و برای من از نزد خویش حجتی یاری‌دهنده قرار ده» (اسراء، ۸۰). برخی بر این باورند که این آیه به سه عامل مهم پیروزی اشاره دارد که مسلمانان امروز غالباً از آنها فاصله گرفته‌اند؛ از این رو شاهد شکست‌های پی‌درپی از دشمنان مستکبرند. این سه عامل عبارت‌اند از: ورود صادقانه و صمیمانه در کارها؛ و ادامه این برنامه تا پایان کار و تکیه بر قدرت پروردگار و اعتماد به نفس و ترک هر گونه اتکا و وابستگی به دیگران. به این ترتیب هیچ سیاستی در مسیر پیروزی مؤثرتر از صدق و راستی نیست و هیچ تکیه‌گاهی برتر از استقلال و نفی وابستگی و توکل بر خدا نیست. مسلمانان چگونه می‌خواهند بر دشمنانی که سرزمین‌هایشان را غصب کرده‌اند و منابع حیاتیشان را به غارت می‌برند، پیروز شوند، در حالی که از نظر نظامی و اقتصادی و سیاسی وابسته به همان‌ها هستند؟ آیا می‌توان با سلاحی که از دشمن خریداری می‌کنیم بر دشمن پیروز شویم. چه خیال خام و فکر باطلی؟! (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۲۳۳).

بی تردید موفقیت بزرگ انقلاب اسلامی، زدودن خودباختگی و ایجاد اعتماد به نفس در جامعه است؛ چنان که استاد مطهری می گوید: عمده این است که این نهضت توانست یک موفقیت بسیار بزرگ کسب کند و این خودباختگی در مقابل بلوک غرب و بلوک شرق را از ملت بگیرد و به او بگوید تو خودت یک مکتب و یک فکر مستقل داری، تو خودت می توانی روی پای خودت بایستی، تو یک هویت و منش دیگری داری (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۲۴، ص ۱۵۱).

مقام معظم رهبری، اعتماد به نفس و اتکای به منابع داخلی را مهم ترین مؤلفه اقتصاد مقاومتی، اساس کار و رکن اساسی پیشرفت (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۱/۰۱)، موجب پیشرفت واقعی کشور و دستیابی قطعی به نتایج مطلوب دانسته، می فرماید: مدیران کارآمد و پرانگیزه و خردمند می توانند با فعال کردن و بهره گیری از آن، درآمدهای ملی را با جهشی نمایان افزایش داده و کشور را ثروتمند و بی نیاز و به معنی واقعی دارای اعتماد به نفس کنند و مشکلات کنونی را برطرف نمایند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸).

۷۷

از آنجا که تحقق اقتصاد مقاومتی جهاد و مبارزه با بدخواهان و دشمنان است، ایشان با اشاره به نمونه قرآنی مبارزه حضرت موسی و برادرش هارون با قدرت عظیم فرعون می گوید: «اگر کسانی به تقلید از روحیه های ضعیف بنی اسرائیل بگویند که "نمی توانیم" و از دشمن هراس داشته باشند، ما نیز به تبعیت از حضرت موسی علیه السلام در پاسخ به آنها می گوئیم هرگز این چنین نیست؛ زیرا خداوند همراه ما است و ما را هدایت خواهد کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۰۹/۰۳).

شهید مطهری می گوید: آلمانی ها گفته اند ما در جنگ دوم همه چیز را از دست دادیم مگر یک چیز را که همان شخصیت خودمان بود و چون شخصیت خودمان را از دست ندادیم، همه چیز را دوباره به دست آوردیم و راست هم گفته اند (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۲۴، ص ۱۵۱).

۲-۶. اعتقاد به وجود دشمن و مقابله با اهداف و برنامه های اقتصادی او

با گذشت چهار دهه از عمر پرفراز و نشیب انقلاب اسلامی، همواره شاهد انواع

دشمنی‌های نظام سلطه و هم‌پیمانانش علیه انقلاب اسلامی بوده‌ایم. پس بی‌تردید جمهوری اسلامی ایران، دشمنان و انسان‌های بدخواهی دارد که تمام آرزوها و تلاششان بر بی‌اعتقادی، سلب اقتدار، خودباختگی جامعه و وابستگی جامعه ایمانی به بیگانگان است. باور به وجود چنین دشمنی می‌تواند نوع نگرش‌ها، تعاملات، قراردادهای و گفتگوها با آنان را تغییر دهد و جمهوری اسلامی در روابط با آنان نهایت دقت و احتیاط را مراعات کند.

شناخت دشمن و اهداف و برنامه‌های او، نقش محوری در تصمیم‌گیری‌های بجا برای خنثی کردن اقدامات او دارد. از نگاه قرآن کریم نشانه‌های دشمن به این شرح است: بدخواهی، نسل‌کشی، نفاق، فریبکاری و کینه (آل‌عمران، ۱۱۸ و ۱۲۰؛ مائده، ۸۲)، تخریب منابع اقتصادی و کشاورزی (بقره، ۲۰۴-۲۰۵)، جنگ‌افروزی (مائده، ۶۴)، خاموش کردن نور خدا (توبه، ۳۲؛ صف، ۸)، فسادگری در زمین (بقره، ۲۰۴-۲۰۵؛ مائده، ۶۴)، استکبار (مائده، ۸۲)، سرسختی در دشمنی با مؤمنان (مائده، ۸۲؛ آل‌عمران، ۱۱۸). مقام معظم رهبری با معرفی صهیونیسم جهانی و دولت امریکا به عنوان مظهر دشمن، برنامه‌های آنان را جنگ روانی، جنگ اقتصادی و مقابله با پیشرفت و اقتدار علمی جمهوری اسلامی دانسته است (خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۱/۱). بدیهی است وظیفه امت اسلام مقابله با دشمن است؛ چنان‌که امام علی علیه السلام می‌فرماید: «کسی که در برابر دشمنش به خواب رود (از او غافل بماند) حيله‌های (غافلگیرانه دشمن) او را از خواب بیدار می‌کند» (تمیمی آمدی، بی‌تا، ج ۵، ص ۳۴۴).

امام خمینی رحمته الله علیه اظهار می‌کردند: نباید غافل باشیم. ما باید بیدار باشیم و توطئه‌های آنها را قبل از اینکه با هم جمع بشوند، خنثی کنیم (امام خمینی، ۱۳۸۹، ج ۷، ص ۴۸). مقام معظم رهبری وظایف ما را در برابر دشمن چنین بیان می‌کند: اجتناب از ساده‌انگاری و دست‌کم گرفتن و سهل‌انگاشتن دشمن (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۵/۰۳)، شناسایی دشمن و نقشه او، ضرورت هوشیاری، آگاهی و آمادگی در برابر دشمن (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۰۵/۲۴) گفت‌مان‌سازی و ارائه تصویری درست از اقتصاد مقاومتی در مقابل دستگاه‌های تبلیغاتی مخالف پیشرفت ایران، اتکای به توانایی‌های خود و اهتمام به تقویت ساخت درونی نظام (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰).

امروز برنامه‌ریزی، اجرا و دفاع از اقتصاد مقاومتی وظیفه ایمانی است تا افزون بر تأمین نیازهای کشور، آمادگی لازم برای دفاع از ایران اسلامی در برابر دشمنان و ارعاب آنان ایجاد گردد. خداوند مسلمانان را به آمادگی لازم و همیشگی دستور داده است تا موجب ترس دشمنان شود (انفال، ۶۰). ضرورت دارد مسئولان و دست‌اندرکاران مسائل اقتصادی به وعده‌ها و قراردادهای بیگانه‌گان دلخوش نکنند و خود را موظف به اجتناب از روابط ناسازگار با عزت جامعه ایمانی و نظام اسلامی کنند؛ چراکه دوستی با دشمنان خدا، با ایمان به خدا و آخرت، حرکت جهادی و جلب رضای خدا سازگاری ندارد و موجب گمراهی و بی‌فرجامی است (مجادله، ۲۲؛ ممتحنه، ۱).

در پایان به این نکته اشاره می‌کنیم که اگر اقتصاد مقاومتی به معنای عام، مراد باشد، آن‌گاه چگونه لازمه آن برخورداری از راهبردهای یادشده مانند اعتقاد به جامعیت دین است؟ آیا کشورهای غیرمسلمان نمی‌توانند اقتصاد مقاومتی داشته باشند؟ پاسخ این است که مفهوم عام اقتصاد مقاومتی مدنظر است؛ ولی این مفهوم عام در چارچوب حاکمیتی طراحی و اجرایی می‌شود که بر مبنای اندیشه دینی بنا نهاده شده است؛ براین اساس اگر کسی به جامعیت دین یا به عدالت اقتصادی اعتقاد نداشته باشد، نمی‌تواند اقتصاد مقاومتی را بر مبنای آن اندیشه برنامه‌ریزی و اجرا کند؛ چنان‌که در نظام‌های سرمایه‌داری و سوسیالیستی عدالت در اقتصاد جایگاهی ندارد.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالبی که گفته شد به نتایج ذیل دست می‌یابیم:

۱. اقتصاد مقاومتی نظریه‌ای است در جهت حفظ استقلال، عزت‌مداری، تأثیرناپذیری از سیاست‌های قدرت‌های بزرگ و برای مقابله با اقدامات و آسیب‌های مخرب اقتصادی دشمنان و بلایای طبیعی و حوادث ناگوار.
۲. تحقق نظریه اقتصاد مقاومتی در گرو اعتقاد به راهبردهای نظری است که عبارت‌اند از: جامعیت دین، عدالت اجتماعی، برخورداری از احساس مسئولیت، اعتماد به امدادهای الهی، اعتماد به نفس و منابع انسانی متعهد و اعتقاد به وجود دشمن و مقابله با آن.

۳. چنانچه کارگزاران نظام اسلامی و همه فعالان اقتصادی، به راهبرهای نظری یادشده باور داشته باشند، می‌توانند در برابر تکانه‌های اقتصادی، تهدیدها و تحریم‌های دشمنان ملت با ارائه طرح‌ها و برنامه‌های کاربردی به کارزار اقتصادی دشمن بروند.

۴. در جهاد اقتصادی، باید از فعالان اقتصادی، کارشناسان و نخبگان اقتصادی کشور متناسب با راهبردهای نظری و نیز متناسب با امکانات و شرایط اقتصادی بهره‌برداری کرد. در غیر این صورت هیچ‌گاه برنامه‌ای جامع در راستای استقلال اقتصادی کشور طراحی نخواهد شد.

فهرست منابع

- * قرآن کریم.
- * نهج البلاغه (۱۴۱۴ق). (مصصح: صبحی صالح). قم: هجرت.
۱. ابن عاشور، محمد بن طاهر. (بی تا). التحرير والتنوير. [بی جا]: [بی نا].
 ۲. امام خمینی، سیدروح الله. (۱۳۸۹). صحیفه امام (چاپ پنجم). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
 ۳. انوری، حسن. (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: انتشارات سخن.
 ۴. آقابخشی، علی؛ و افشاری راد، مینو. (۱۳۷۶). فرهنگ علوم سیاسی (چاپ سوم). تهران: مرکز اطلاعات و مدارك علمی ایران.
 ۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (بی تا). تصنیف غرر الحکم و درر الکلم (محقق و مصصح: مصطفی درایتی). قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
 ۶. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ق). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
 ۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۴/۰۵/۲۴). دیدار سران سه قوه، مسئولان بلندپایه کشوری و لشکری، کارگزاران نظام اسلامی. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
 ۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۲/۰۷/۲۲). دیدار جمعی از دانشجویان زنجان. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
 ۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۰/۰۱/۰۱). سخنرانی در صحن مطهر حضرت ثامن الحجج. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
 ۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۱/۰۵/۰۳). دیدار مسئولان و کارگزاران نظام با رهبر معظم انقلاب. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
 ۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۱/۰۵/۲۱). دیدار جمعی از دانشجویان و نمایندگان تشکل‌های دانشجویی. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
 ۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲/۰۲/۰۷). بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار کارگران و فعالان بخش تولید کشور به مناسبت هفته کارگر. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>

۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲/۱۱/۲۸). دیدار مردم آذربایجان به مناسبت قیام بیست و نهم بهمن مردم تبریز. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲/۱۱/۳۰). ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۲/۱۲/۲۰). دیدار جمعی از مسئولان دستگاه‌های مختلف کشور با موضوع اقتصاد مقاومتی. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۳/۰۱/۰۱). سخنرانی در صحن مطهر حضرت ثامن الحجج. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
۱۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۵/۰۹/۰۳). دیدار هزاران نفر از بسیجیان. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
۱۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۸). بیانیه گام دوم. از سایت مقام معظم رهبری: <https://www.leader.ir>
۱۹. دادگر، یدالله؛ رحمانی، تیمور. (۱۳۸۰). مبانی و اصول علم اقتصاد. قم: مرکز انتشارات تبلیغات اسلامی.
۲۰. راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۱۲ق). المفردات فی غریب القرآن (محقق: صفوان عدنان داودی). بیروت: دار العلم.
۲۱. زمخشری، محمود. (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. بیروت: دار الکتب العربی.
۲۲. ساموئلسن، پل. (۱۳۷۳). اقتصاد (مترجم: علیرضا نوروزی و محمدابراهیم جهاندوست). تهران: نشر مترجمان.
۲۳. صدری، غلامحسین؛ افشار، نسرین؛ و حکمی، نسترن. (۱۳۶۹). فرهنگ معاصر فارسی. تهران: مؤسسه نشر کلمه.
۲۴. صدوق، علی بن بابویه. (۱۴۰۶ق). فقه الرضا. مشهد: مؤسسه آل‌البیت علیه السلام.
۲۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن (چاپ پنجم). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۶. طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۲۷. فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). مفاتیح الغیب (چاپ سوم). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۸. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۰ق). کتاب العین (چاپ دوم). قم: انتشارات هجرت.
۲۹. فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۴۱۵ق). تفسیر الصافی (چاپ دوم). تهران: انتشارات الصدر.
۳۰. فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). مصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر. قم: مؤسسه دار الهجرة.
۳۱. قطب، سید. (۱۳۹۲). عدالت اجتماعی در اسلام: مباحثی در زمینه‌های جامعه. حکومت. اقتصاد و سیاست (مترجم و توضیحات: محمدعلی گرامی و سیدهادی خسروشاهی). قم: بوستان کتاب.
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵). کافی. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۲۹ق). الکافی. قم: دار الحدیث.
۳۴. گروه واژه‌گزینی. (۱۳۸۳). فرهنگ وزگان مصوب. تهران: نقره آبی.
۳۵. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. بیروت: مؤسسة الطبع و النشر.
۳۶. مریدی، سیاوش؛ نوروزی، علیرضا. (۱۳۷۳). فرهنگ اقتصادی. تهران: مؤسسه کتاب پیشبرد و انتشارات نگاه.
۳۷. مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۸۰). نظریه سیاسی اسلام. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
۳۸. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۵). مجموعه آثار. تهران: صدرا.
۳۹. مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ق). أمالی (محقق و مصحح: حسین استاد ولی و علی اکبر غفاری). قم: کنگره شیخ مفید.
۴۰. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۴۱. میرمعزی، سیدحسین. (۱۳۹۰). نظام اقتصادی اسلام (مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاق). تهران: پژوهشکده فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۴۲. یوسفی مقدم، محمدصادق. (۱۳۹۰). بررسی دیدگاه‌ها درباره اختصاصات پیامبر خاتم صلوات الله علیه و آله از نگاه قرآن. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

References

* *The Holy Quran*.

* *Nahj al-Balaghah*. (1414 AH). (S. Subhi, Ed.). Qom: Hijrat. [In Arabic]

1. Aghabakhshi, A., & Afshari Rad, M. (1376 AP). *Dictionary of Political Sciences* (3rd Ed.). Tehran: Iran Scientific Information and Documentation Center. [In Persian]
2. Anwari, Hassan. (1381 AP). *Farhang Bozorg Sokhan*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
3. Dadgar, Y., & Rahmani, T. (1380 AP). *Fundamentals and Principles of economics*. Qom: Islamic Propagation Publishing Center. [In Persian]
4. Fakhruddin Razi, A. (1420 AH). *Mafatih al-Qayb* (3rd Ed.). Beirut: Dar Ihya al-Toras al-Arabi al-Torath al-Arabi. [In Arabic]
5. Farahidi, Kh. (1410 AH). *Kitab Al-Ain* (2nd Ed.). Qom: Hijrat Publications. [In Arabic]
6. Feiz Kashani, M. (1415 AH). *Tafsir al-Safi* (2nd Ed.). Tehran: Al-Sadr Publications. [In Arabic]
7. Foyumi, A. (1414 AH). *Misbah Al-Munir fi Gharib Al-Sharh Al-Kabir*. Qom: Dar al-Hijra Institute. [In Arabic]
8. Hor Ameli, M. (1409 AH). *Tafsir Vasa'el al-Shia ila Tahsil Masa'el al-Shariah*. Qom: Alubayt Institute. [In Arabic]
9. Ibn Ash'ur, M. (n.d.). *al-Tahrir va al-Tanvir*.
10. Imam Khomeini, S. R. (1389 AP). *Sahifa Imam* (5th ed.). Tehran: Institute for Organizing and Publishing the Works of Imam Khomeini. [In Persian]
11. Kelini, M. (1365 AP). *Kafi*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Persian]
12. Kelini, M. (1429 AH). *Al-Kafi*, Qom: Dar Al-Hadith. [In Arabic]
13. Khamenei, S. A. (01/01/1390 AP). Lecture in the holy courtyard of Hazrat Samen Al-Hojaj. From the website of the Supreme Leader of Iran: <https://www.leader.ir>. [In Persian]

14. Khamenei, S. A. (01/01/1393 AP). Lecture in the holy courtyard of Hazrat Samen Al-Hojaj. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
15. Khamenei, S. A. (03/05/1391 AP). Meeting of officials and agents of the system with the Supreme Leader of the Revolution. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir> . [In Persian]
16. Khamenei, S. A. (03/09/1395 AP). A Meeting with thousands of Basijis. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
17. Khamenei, S. A. (07/02/1392 AP). Statements of the Supreme Leader of the Revolution in the meeting of workers and activists of the country's production sector on the occasion of Labor Week. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
18. Khamenei, S. A. (1398 AP). Statement of the second phase of the Iranian Revolution. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
19. Khamenei, S. A. (20/12/1392 AP). A group meeting with the officials of different organs of the country with the subject of resistive economy. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
20. Khamenei, S. A. (21/05/1391 AP). meeting of students and representatives of student organizations with the Leader of Iran. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
21. Khamenei, S. A. (22/07/1382 AP). In a meeting with Zanjan students. From the website of the Supreme Leader of Iran: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
22. Khamenei, S. A. (24/05/1374 AP). Meeting of the three branches of government, high-ranking officials of Iran and the military, agents of the Islamic system. From the website of the Supreme Leader of Iran: <https://www.leader.ir>. [In Persian]

23. Khamenei, S. A. (28/11/1392 AP). In the meeting with the people of Azerbaijan on the occasion of the uprising of the people of Tabriz on the 29th of Bahman. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
24. Khamenei, S. A. (30/11/1392 AP). Announcing the general policies of the resistive economy. From the website of the Supreme Leader: <https://www.leader.ir>. [In Persian]
25. Majlesi, M. (1404 AH). *Behar Al-Anwar Al-Jame'a le dorar Akhbar al-A'emah al-Athar*. Beirut: al-Tab'a va al-Nashr Institute. [In Arabic]
26. Makarem Shirazi, N. (1374 AP). *Tafsir Nemouneh*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiyah. [In Persian]
27. Mesbah Yazdi, M. (1380 AP). *Political theory of Islam*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
28. Mirmoezi, S. H. (1390 AP). *Islamic economic system (principles, goals, strategic principles and ethics)*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought. [In Persian]
29. Moridi, S., & Nowruzi, A. (1373 AP). *The Dictionary of Economics*. Tehran: Negah Book Development and Publishing Institute. [In Persian]
30. Motahari, M. (1375 AP). *A collection of works*. Tehran: Sadra. [In Persian]
31. Mufid, M. (1413 AH). *Amali* (H. U. Wali., & A. A. Ghaffari, Trans.). Qom: Sheikh Mofid Congress. [In Arabic]
32. Qutb, S. (1392 AP). *Social Justice in Islam: Discussions in the Fields of Society. Government. Economics and Politics* (M. A. Gerami., & S. H. Khosroshahi, Trans.). Qom: Bustan Kitab. [In Persian]
33. Ragheb Isfahani, H. (1412 AH). *Al-Mufradat Fi Gharib Al-Quran* (S. A. Dawoodi, Ed.). Beirut: Dar Al-Ilm. [In Arabic]
34. Sadri, Gh., & Afshar, N., & Hakami, N. (1369 AP). *Contemporary Persian Dictionary*. Tehran: Nashr Kalameh Institute. [In Persian]

35. Saduq, A. (1406 AH). *Fiqh al-Reza*. Mashhad: Alulbayt Institute. [In Arabic]
36. Samuelson, P. (1373 AP). *Economics* (A. Norouzi., & M. I. Jahandoust, Trans.). Tehran: Translators Publishing. [In Persian]
37. Tabatabaei, S. M. H. (1417 AH). *al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an* (5th Ed.). Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
38. Tamimi Amadi, A. (n.d.). *Tasnif Qorar al-Hakam wa Dorar al-Kalem* (M. Derayati, Ed.). Qom: Islamic Propagation Office.
39. The group of word selection. (1383 AP). *The Dictionary of Approved Terms*. Tehran: Noqreh Abi. [In Persian]
40. Tusi, M. (n.d.). *al-Tebyan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Ihya al-Toras al-Arabi al-Torath al-Arabi.
41. Yousefi Moghaddam, M. S. (1390 AP). *An examination of views on the characteristics of the Prophet Mohammad From the point of view of the Quran*. Qom: Islamic Sciences and Culture Academy. [In Persian]
42. Zamakhshari, M. (1407 AH). *al-kashaf an Haqayeq Qavamez al-Tanzil*. Beirut: Dar Al-Kotob Al-Arabi. [In Arabic]